

MARTA ZÁGORŠEKOVÁ, Fakulta vysokej školy politickej ÚV KSČ, Bratislava

ZÁGORŠEKOVÁ, M.: Culture and Self-Reflection.

Filozofia 43, 1988, No. 4, p. 436.

In the paper some aspects of the function of self-reflection from the viewpoint of its relation to human activity are analyzed. The question, such as how the contradiction between the aim and the result of activity influences the character of changes in the strategy of activity, is opposed, alternatively, what is the connection between activity, cognition and evaluation. The author of the paper holds that evaluation „enters“ the dialectics of activity and cognition as an element of culture or as a normative cultural means. This examines self-reflection as a fine spiritual instrument of consciousness, making itself felt in motivation and regulation of human activity.

Kultúra je výsledkom i cieľom ľudskej činnosti. Vzniká v procese diferencovaného vývinu ľudských tvorivých schopností zameraných na pretváranie prírody a spoločnosti. Je podmienená objektívnymi prírodno-historickými a spoločensko-historickými zákonitostami, ktoré determinujú aj všetky druhy ľudskej činnosti. Kultúra je odrazom spoločenských vzťahov a syntézou spoločenských hodnôt. Ochraňuje v spoločenskom vedomí humanistický význam spoločensko-historického vývoja. Jeho prostredníctvom motivuje a reguluje ľudskú činnosť a jej stratégiu.

Kultúra sa zúčastňuje na integrácii hodnotového vedomia spoločnosti prostredníctvom privilegizácie takej činnosti, poznania a hodnotenia, ktorá poskytuje záruky uplatnenia humanizmu vo všetkých oblastiach spoločenského života. Zároveň je výrazom spoločenského ideálu, ku ktorému smeruje činnosť sociálnych subjektov v záujme spoločenského pokroku a utvárania harmonicky rozvinutej osobnosti. Vytýčenie cieľa činnosti však predpokladá poznanie ľudských potrieb. Poznanie ľudských potrieb a vytýčenie cieľa činnosti je prakticko-duchovný proces, ktorý označujeme pojmom cieľavedomá ľudská činnosť.

Sebareflexia vzniká v procese tejto činnosti ako výraz sebauvedomenia človeka. Podmieňuje ju objektívne protirečenie medzi *cieľom* a *výsledkom* ľudskej činnosti. Jadrom tohto protirečenia je to, že cieľ je duchovnej povahy, kým výsledok činností je vždy buď duchovno-praktický alebo predmetno-praktický.

Otázka ako zabezpečiť súlad medzi cieľom a výsledkom činnosti (resp. medzi úmyslom a konzekvenciou konania) patrí medzi najstaršie otázky, ktoré si človek kládol. Genéza kultúry je azda iniciovaná aj snahou človeka ustavične prekonávať rozmanité prejavy rozporu medzi cieľavedomou ľudskou činnosťou a objektívnou nevyhnutnosťou. Regulatívnou touto snahou nie je iba poznanie a prax, ale i hodnotenie upevňujúce naše svetonázorové, ideologické, mravné a ďalšie formy presvedčenia,

resp. sociálnych postojov. Hodnotenie „vstupuje“ do dialektiky činnosti a poznania ako prvok kultúry prostredníctvom preferencie.

Z tohto hľadiska môžeme kultúru chápať ako syntézu hodnotového vedomia spoločnosti, ktoré vyjadruje spoločenský význam poznania a činnosti. Ukazuje, že naša snaha pretvárať objektívnu realitu nevyviera iba z púhej utility, že jej jediným cieľom nie je iba uspokojovanie nevyhnutných životných potrieb, ale má vyšší cieľ. Tento vyšší cieľ ľudskej činnosti sa utvára iba v spoločenskom živote individuí a anticipuje sociálny ideál v spoločensko-historickom vývine.

Najvyšším sociálnym ideálom je sám človek, jeho sebazdokonaľovanie ako spoločenskej bytosti v konfrontácii skutočného a možného. V tejto konfrontácii sa odhaľuje protirečivosť medzi cieľom a výsledkom činnosti. Má iný charakter ako protirečenie medzi ľudskou činnosťou a objektívnymi prírodno-historickými, resp. spoločensko-historickými procesmi, pretože vyviera zo špecifickej povahy spoločenského vedomia. Ide o protirečenie, ktoré sa vo vedomí odráža vo forme sebareflexie, v procese prehodnocovania vzťahu medzi *cieľom* a dosiahnutým výsledkom činnosti. Výsledky činnosti nie sú ekvivalentné s jej cieľmi, nespredmetňujú totalitu odrazu ani totalitu anticipácie.

Aby sme dokázali poznatky využiť v činnosti, musíme ich pretvoriť na *návod*, metódu resp. normu činnosti. Proces pretvorenia poznania na návod činnosti je zložito štrukturovaný. Poznanie v ňom nevystupuje v „čistej“ teoretickej, pojmovo-kategoriálnej podobe ako vo vede, ale navíja na seba významy a hodnoty z celého obsahu spoločenského vedomia, ktoré — ako je to známe — môže urýchľovať alebo brzdiť pretvorenie poznatkov na návod činnosti. Účasť spoločenského vedomia ako integrovaného celku je v tomto procese nevyhnutná, lebo, povedané Marxovými slovami, „hlava, ktorá poznáva, sa musí premeniť na hlavu, ktorá plánuje prácu“. A hlava nedisponuje len poznaním zákonitostí, ale aj schopnosťou generovať idey, konštituovať normy a hodnoty, reflektovať významy a ich rozmanité sprostredkujúce znaky a formy.

V našom príspevku sa sústreďíme na niektoré aspekty tohto zložitého problému, ktorý by sme mohli širšie formulovať ako problém vzťahu kultúry a spoločenského vedomia alebo užšie ako problém vzťahu kultúry a sebareflexie.

Postavili sme si následnú otázku: ako ovplyvňuje predpoklad protirečenia medzi cieľom a výsledkom činnosti proces sebapoznania človeka a jeho vlastné „sebauznanie“ ako najvyššieho kultúrneho ideálu? Pri skúmaní sme sa obmedzili na krehkú sféru spoločenského vedomia, na sebareflexiu. Nestotožňujeme ju, ako je to obvyklé s historickým vedomím, ani s psychologickým sebaspytovaním či sebahodnotením človeka ako jednotlivca. Ide nám o to, zamyslieť sa nad jedným členom trojrozmerného vedomia časovosti ľudskej činnosti, ktorá sa nachádza medzi *retrospektivitou* a *perspektivitou* vedomia. Poznanie v porovnaní s činnosťou disponuje prevažne retrospektívnym časovým vedomím, kým činnosť

aktuálnym časovým vedomím, pretože prakticky konať možno iba „tu a teraz“, v prézente. Časový rozmer poznania z hľadiska retrospektivity je protikladný časovému rozmeru činnosti, ktorá sa uskutocňuje v reálnom čase. Ide tu však len o relatívny protiklad, pretože minulé poznanie je východiskom pre tvorbu návodu na praktickú činnosť. Perspektívny časový rozmer prevažuje vo fáze vytýčenia cieľa činnosti. Ale, keď sme v reálnom čase postavení pred úlohu voľiť optimálne pokračovanie činnosti vzhľadom na to, že sa objavil rozpor medzi dosiahnutým čiastkovým výsledkom a strategickým perspektívnym cieľom, tak nevyhnutne potrebujeme sebareflexiu. Jej podstatou je čo najefektívnejšie prehodnotenie vzťahu medzi skutočným a možným, reálnym a perspektívnym ideálom. Práve v tomto aktuálnom procese činnosti je nevyhnutná jednota poznania a hodnotenia, *návodu* a *stratégie* činnosti. Prostriedkom vedomia, ktorý umožňuje uvedomenie si tejto jednoty, *potreby tejto jednoty*, je sebareflexia.

Pred sociálnym subjektom v reálnom čase a v reálnych podmienkach existujú prinajmenšom vždy dve možnosti voľby cieľa i stratégie činnosti. Inak by sme o ľudskej činnosti nemohli uvažovať ako o cieľavedomej činnosti. Voľba medzi možnosťami však nie je náhodná, ani živelná, ani svojvoľná. Riadi sa normami, medzi ktorými normy zabezpečujúce uspokojenie životných potrieb sú, i musia byť, samy regulované vyššími sociálnymi normami vyplývajúcimi z hodnoty úsilia o spoločenský pokrok. Veď práve naše storočie prináša dramatické svedectvo o tom, že perspektíva materiálneho blahobytu a dokonalých technológií nemusí byť vždy v súlade s najvyššími ideálmi a automaticky nezabezpečuje víťazstvo socialistického humanizmu v spoločenských vzťahoch.

Z tohto hľadiska kultúru nemôžeme chápať iba ako pojmové zovšeobecnenie hodnôt, ale aj ako činiteľa, ktorý vystupuje v podobe normy a kritéria do procesu formulovania stratégie činnosti.

V prácach marxistických teoretikov kultúry v poslednom období sa všeobecne prijíma názor, že kultúra vo vzťahu k ľudskej činnosti zohráva regulatívnu funkciu prostredníctvom upevňovania hodnotového vedomia spoločnosti. Je to produktívne hľadisko, lebo umožňuje hlbšie ozrejmíť vzťah medzi alternatívami stratégie činnosti a alternatívami voľby hodnôt. Alternatívnosť hodnôt nie je totožná s ich relativitou. Možnosť voľby medzi alternatívami neznamená, že hodnoty sú nekonečné relatívne, resp., že jestvuje neutralita hodnôt.

Hodnoty, ktoré ľudstvo vo svojom spoločensko-historickom vývoji vytvorilo, boli a sú v podstate protirečivo dvojpolové, pozitívne alebo negatívne, pokrokové alebo konzervatívne.¹ Zložitost' tohto protirečenia spočíva okrem iného aj v tom, že voľbu sprostredkuje sebareflexia, ktorá má tendenciu *idealizovať* aktuálny projekt a aktuálnu stratégiu činnosti.

¹ Protirečivosť hodnôt vyvoláva medzi teoretikmi zložitú a vášnivú diskusiu o otáz-

Spoločenské vedomie z hľadiska časovosti činnosti uprednostňuje aktuálne a perspektívne hodnoty, ktoré sú schopné dynamizovať sociálnu aktivitu v mene pokroku. Tradíciu uchováva ako nástroj kontinuity. V konkrétnej činnosti, ktorá je vždy procesuálna a dynamická, sa volia konkrétne ciele, krátkodobé a etapové v záujme uspokojenia aktuálnych potrieb. Najvyššie ciele vyplývajú z poznania objektívnej zákonitosti a hlavných tendencií historického procesu. Najvyšší cieľ v sebareflexii spoločnosti nadobúda kultúrnu hodnotu a ako hodnota motivuje a usmerňuje činnosť sociálnych subjektov, ktorí si ju osvojili.

Medzi kultúrnou hodnotou cieľa a stratégiou činnosti sociálnych subjektov dochádza v historickom procese i k častým protirečeniam, ktoré sa prejavujú v tom, že v dôsledku nesprávnej stratégie činnosti jej konzekvencie môžu paradoxne ohroziť i platnosť samej hodnoty.

Z hľadiska vzťahu poznania a hodnotenia sa zdá, že protirečivosť hodnôt vyviera z ich imanentnej štruktúry. Veď napríklad, dobro poznávame ako protiklad zla, pokrok ako protiklad úpadku. Snaha človeka dosiahnuť jednoznačnosť hodnôt vyviera z nevyhnutnosti voľby stratégie činnosti, pretože ako činorodé bytosti sme nútení permanentne voliť a prehodnocovať ciele našej činnosti. Činnosť je z hľadiska času nezvratná, kým hodnotenie predpokladá historicitu a možnosť retrospektívy. Môžeme to vyjadriť i tak, že protirečenie medzi cieľom činnosti a hodnotou jej konzekvencie vyviera z protirečenia medzi činnou a reflektívnou stránkou subjektivity človeka ako spoločenskej bytosti. V spoločenskom vedomí sa toto protirečenie odráža ako rozpor medzi tým, čo je *možné* za daných *reálnych* predpokladov a čo by bolo možné za *ideálnych* predpokladov.

Kultúra ako systém hodnôt anticipuje *ideálne predpoklady* a ideálne ciele ľudskej činnosti. A zároveň, práve ako systém hodnôt udržiava a aktualizuje aj historické hodnoty ako osvedčené normy regulujúce činnosť.

Aktivita, konanie a činnosť patria medzi základné druhy ľudských potrieb. Je potrebné diferencovať medzi pojmami činnosť a konanie. Ľudská činnosť je zameraná na duchovno-praktické pretváranie skutočnosti. Kým konanie je takým druhom aktivity, ktorej podstata spočíva

ke, či je vôbec možné hovoriť o hodnotách, keď ide o negatívne javy, či možno pripustiť pojmové spojenie „negatívna hodnota“; napríklad či omyl vo vedeckom poznaní je alebo nie je negatívnou hodnotou, veď svojím spôsobom môže prispieť k tomu, že nám ukáže cestu, po ktorej nemožno kráčať pri ďalšom hľadaní pravdy. Iným komplikovaným problémom je „stupeň“ prechodu medzi „negatívnou“ a „pozitívnou“ hodnotou. Ak užívajeme o ľudskom konaní, možno azda prijať stanovisko, že z hľadiska úmyslu — ako na to upozornil už Kant — ani ten najhorší zlosyn nepripustí, že by mal „zlý“ úmysel. Ale vo výsledkoch konania skutočné zlo existuje. Pre dialektické myslenie je samozrejme ľahšie, než Kantovi, pochopiť hlboké protirečenie a interferenciu medzi dobrom a zlom, ale toto pochopenie nemôže viesť k tomu, aby sme vyhlásili vzájomnú podmienenosť dobra a zla za fatálnu. Dostali by sme sa tak iba na pozície axiologického relativizmu alebo nihilizmu.

v zaujatí istež voliteľnej pozície, postoja, v uprednostňovaní istež hodnoty pred inou hodnotou. Determinujúcimi činiteľmi konania sú síce historicky nevyhnutné potreby indivíduí, tried a sociálnych skupín, ale nie v absolútnom zmysle. Preferencia ideologických, mravných, estetických a iných hodnôt mechanicky nevyplýva iba z objektívnych spoločenských podmienok. Ak by tomu tak bolo, „stačilo by“ zmeniť podmienky, aby sme z duchovného života spoločnosti mohli eliminovať negatívne orientácie a postoje. Konanie je motivované aj subjektívne, individuálnymi cieľmi, zámermi, aspiráciami, emóciami a celým radom ďalších špecifických činiteľov.

Ak vyjdeme zo známej Marxovej myšlienky, že človek je schopný, na rozdiel od zvierata, tvoriť podľa univerzálnej miery, tak hodnotiť výsledky svojho konania dokáže iba podľa *ľudskej* miery. To znamená, že pred ľudskou činnosťou v procese pretvárania skutočnosti nestoja azda také prekážky, ktorých postupné prekonávanie by nebolo v ľudských možnostiach. Ale pred ľudským konaním v rámci spoločenských vzťahov „prekážky“ sú i musia byť. Sú to normy, ktoré si človek ako spoločenská bytosť stanovuje a zároveň rešpektuje, pretože dôsledky jeho konania vždy podliehajú spoločenskému hodnoteniu na základe historicky vzniknutých kultúrnych meradiel.

Nejestvuje teda bezhraničná sloboda voľby, ktorá by nemusela rešpektovať hodnotové vedomie spoločnosti, tej-ktorej triedy, resp. iných foriem spoločenskej organizácie indivíduí.

V tomto protirečivom spoločensko-historickom procese vznikli predpoklady sebareflexie spoločnosti ako subjektívneho (nie subjektivistického) prostriedku prehodnocovania vzťahu medzi aktuálnym výsledkom a perspektívnym cieľom ľudskej činnosti. Sebareflexia sprevádza vývin kultúrnych hodnôt, *sprostredkuje* ich participáciu v procese premeny jednoduchého reflexného konania na zložitú cieľavedomú ľudskú činnosť. A výrazne ovplyvnila diferenciaciu spôsobov osvojovania skutočnosti prostredníctvom rozvoja tvorivej činnosti.

Všetky rozmanité formy duchovnej sprostredkovanosti, ktoré sa v priebehu spoločensko-historického procesu vykryštalizovali do relatívne samostatných druhov spoločenského vedomia, sú koniec koncov odrazom charakteru materiálnej produkcie. Ich kultúrna forma je však výsledkom aktivity a tvorivosti ľudských schopností. Ich špecifickú podstatu podmieňuje okrem spôsobu materiálnej výroby aj spoločenské vedomie. Reguluje osvojenie adekvátnych kultúrnych foriem a hodnôt prostredníctvom sebareflexie. A zároveň schopnosť sebareflexie sa prejavuje ako kultúrna forma sebahodnotenia spoločnosti.

Kultúrna forma a kultúrna hodnota nie sú totožné pojmy, hoci jestvuje medzi nimi spojenie. Nekonečná rozmanitosť kultúrnych foriem sa často stotožňuje s nekonečnou rozmanitosťou kultúrnych hodnôt. Z tohto zjednodušenia sa nedokážu vymaniť mnohé nemarxistické axiologické a kulturologické teórie. Stotožňujú znak alebo formu hodnoty s hodnotou

samou vo všetkých druhoch ľudskej činnosti. Na nebezpečenstvo podobného typu redukcionizmu už upozornil Karol Marx.

Ďalším zdrojom protirečenia ľudskej kultúrnej činnosti je rozpor medzi kritériami poznania a hodnotenia. Pramení zo skutočnosti, že kritériom poznania a hodnotenia môže byť iba spoločensko-historická prax, ale nie všetko, čo sa prostredníctvom tohto kritéria neguje, zároveň i zaniká v spoločenskom vedomí. Spoločenské vedomie má tendenciu dlhodobo udržiavať osvojené hodnoty, hoci ich iluzívnosť a falošnosť už prax preukázala. Neraz trvá stáročia, kým sa ľudstvo zbaví skamenelých falošných dogiem a s nimi spojených emócií. Ich rozporuplnosť sa znásobuje ešte aj tým, že niekedy paradoxne môžu pôsobiť na motiváciu konania pozitívne, napr. keď sa rozhodneme bojovať proti nim. Funkcia sebareflexie v tomto zložitom procese spočíva v tom, že dokáže anticipovať dôsledky nášho konania skôr, než v skutočnosti. Z hľadiska časovosti činnosti teda v istom zmysle *predbieha* konzekvencie činnosti a orientuje vedomie smerom k adekvátnej stratégii činnosti.

Doménou sebareflexie je teda hodnotenie stratégie činnosti ako i aktuálneho a perspektívneho dôsledku činnosti. Sebareflexia je však iba stupňom sebapoznania a sebahodnotenia. Preferuje normatívne prostriedky orientácie vedomia, akumuluje v sebe cit, sociálnu psychológiu i významy pochádzajúce z každodenného vedomia. Jej anticipačná schopnosť je založená na sociálnej skúsenosti, na osvedčených algoritmoch konania a činnosti. Preto môže byť citlivým barometrom dobovej atmosféry, prevládajúcich nálad v duchovnom živote spoločnosti, ale sama osebe neposkytuje vyčerpávajúce kritické sebapoznanie a sebahodnotenie spoločnosti alebo sociálneho subjektu.

Na rozdiel od poznania hlavná funkcia sebareflexie nie je v regulácii činnosti, ale v jej *motivácii*, preto zohráva dôležitú úlohu v procese formovania a kultivácie osobnosti, v upevňovaní jej kultúrnej hodnotovej orientácie. Pomáha pochopiť *zmysel* ľudskej činnosti z hľadiska želaných alebo neželaných dôsledkov, resp. stanoviť ľudskú mieru medzi neobmedzenými možnosťami expanzie činnosti a normativitou ľudskej kultúry.

Sebareflexia sa teda pohybuje v normatívnej oblasti spoločenského vedomia, jej kritériami sú kultúrne normy. Normy sú síce determinované historicky, jednak stupňom poznania a jednak charakterom objektívnych spoločenských vzťahov, ale sa nevyvíjajú lineárne s vývojom spoločensko-historického procesu. V predmarxistickej filozofii I. Kant a G. W. F. Hegel sa pokúsili o to, umiestniť do evolučného procesu poznania i hodnoty. Kant dospel k neriešiteľným antinómiám, Hegel k zrušeniu antinómií zavedením tretieho článku zlučujúceho protirečivé pozície do dynamickej jednoty. Ale obrazne povedané zrušenie protikladu „áno“ a „nie“ nemôže poskytnúť vnútornú motiváciu ľudského konania, ako na to výstižne upozorňoval Ladislav Novomeský. Nie je možné voliť a zároveň nevoliť istý cieľ, uznávať a zároveň neuznávať platnosť istej hod-

noty, rešpektovať i nerešpektovať nejakú normu. V procese poznania *odhalenie* protirečivej jednoty protikladov má zmysel, ale v procese činnosti je potrebné sa rozhodnúť pre jednu z možných alternatív. A z hľadiska mravného konania zrušenie tejto jednoty je priam nevyhnutné, hlavne vo fáze motivácie a stratégie konania, hoci sa môže stať, že pozitívnym zámerom navodíme i nechcené negatívne dôsledky.

Kant sa síce usiloval zaviesť univerzálne normy, ktoré by umožnili dospieť k všeobecnej ľudskosti bez predpokladov. Spoločensko-historická prax však nepotvrdila platnosť Kantových postulátov.

Normativita sebareflexie totiž spočíva v tom, že umožňuje v záujme hodnotenia *zrušiť predpoklad vývoja*, pretože kladné sa nemôže „vyvíjať“ smerom k zápornému a záporné sa „nevyvíja“ ku kladnému. Potom by sme museli pripustiť, že vývoj negatívnych javov napokon dospeje k pozitívnemu stavu, teda by sme sa na vývoj spoločenských procesov pozerali lineárne, a nie dialekticky. Záporné sa môže iba radikálne, revolučne zmeniť v kladné. Preto sa marxisticko-leninská filozofia neuspokojuje iba s čiastkovými „vylepšeniami“ sociálnych vzťahov a procesov, s „postupným“ rozširovaním humanizmu, ale bojuje za úplnú, revolučnú prestavbu spoločnosti v mene ideálov socialistického humanizmu.

Aby sa humanistické normy mohli stať regulátorom činnosti sociálnych subjektov, nástrojom ideologického boja za pokrok, musia byť zároveň spredmetnené v kultúrnych formách a osvojené ako kultúrne hodnoty. Socialistický humanizmus je normatívny a hodnototvorný svetonázor, bez ktorého by nebolo možné rozlíšiť pokrok od regresu, avantgardnosť od konzervativizmu.

Jedným z duchovných nástrojov tohto rozlíšenia je i sebareflexia ako kultivovaná schopnosť spoločenského vedomia prispievajúca k upevňovaniu jeho integrity a motivačnej funkcie. Sebareflexia spoločnosti je východiskom jej poznania a prehĺbenia jej sebauvedomenia. Preto nie je náhodné, že v poslednom období čoraz viac silnie úsilie socialistickej spoločnosti zamerané na celkové zvýšenie kultúry duchovného života počnúc kultúrou každodenného života, tvorivej činnosti až po kultúrnu hodnotu vedeckého marxistického svetonázoru.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Kapitál. Zv. 1. Bratislava 1985.
2. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
3. Politická správa Ústredného výboru KSČ XVII. zjazdu KSČ. Pravda, 25. III. 1986.
4. Politická správa Ústredného výboru KSSZ XXVII. zjazdu KSSZ. Pravda, 26. II. 1986.
5. GORBAČOV, M.: Revolučná prestavba a ideológia obnovy. Prejav na zasadnutí Ústredného výboru KSSZ. Pravda, 20. II. 1988.
6. ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava 1986.
7. BROŽÍK, V.: Hodnoty a významy. Bratislava 1985.
8. POPELOVÁ, J.: Historická dimenze kulturních hodnot. In: Filosofický časopis, 1976, č. 1.

Марта Загоршекова

В статье анализируются некоторые аспекты функции саморефлексии с точки зрения ее отношения к человеческой деятельности. Автор ставит вопрос о том, как противоречие между целью и результатом деятельности влияет на характер изменений в стратегии деятельности, или какова цель и связь между деятельностью, познанием и оценкой. Эту связь автор статьи видит в том, что оценка „входит“ в диалектику деятельности и познания как элемент культуры или как нормативное культурное средство. Она изучает саморефлексию как тонкий духовный инструмент сознания, использующийся в мотивации и регуляции человеческой деятельности.

KULTUR UND SELBSTREFLEXION

Marta Zágoršeková

Die Studie analysiert einige Aspekte der Funktion der Selbstreflexion unter dem Gesichtspunkt ihres Bezugs zur menschlichen Tätigkeit. Sie stellt die Frage nach der Einwirkung des Widerspruchs zwischen Ziel und Ergebnis der Tätigkeit auf den Charakter von Änderungen, bzw. nach dem Zusammenhang zwischen Tätigkeit, Erkenntnis und Wertung. Diesen Zusammenhang ordnet die Vf. in dem „Eintritt“ der Wertung in die Dialektik von Tätigkeit und Erkenntnis als Element, bzw. als normatives Mittel der Kultur. Sie untersucht die Selbstreflexion als feinbeschaffenes geistiges Instrument des Bewusstseins, das in der Motivation und Regulation menschlicher Tätigkeit zur Geltung kommt.